

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми, Україна), д-р іст. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Король С. М. (Суми, Україна), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ, Україна), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми, Україна), канд. наук із держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми, Україна), д-р філос. наук.

Рекомендовано до видання вченою радою юридичного факультету
Сумського державного університету
(протокол № 10 від 07.04.2016 року)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – Ч. 1. – 168 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках II Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 699 від 22 грудня 2015 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці використано мапу «Русь, Московія і Тартарія» фламандського картографа XVI ст. Абрахама Ортелія.

ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕЛЕНОГАЙСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Археологічний комплекс Зелений Гай приваблює багатьох дослідників. Цей комплекс знаходиться за 3,5 км від м. Суми і за 1,5 км на південний схід від села Зелений Гай. Він розташований на перехресті історичних шляхів Булгар-Київ та Саркел-Тьмуторокань [2, с. 50-54]. Стара назва – Крейдище. Назва походить від старих крейдяних розробок-виробок, що майже знищили одне з городищ. Комплекс пам'яток складається з двох городищ, великого селища і курганного могильника, де нараховується понад 1,5 тис. насипів [11, с. 83].

Місцевість комплексу заросла лісом. Крім дерев могильник в деяких місцях поріс чагарником, який інколи утворює непрохідну стіну. Комплекс порізаний балками, тут багато лісних тварин, які також є одним із факторів, що ускладнюють дослідження і зменшують коефіцієнт збереженості. Можна визначити 4 складові частини комплексу: «*Велике городище*», «*Мале городище*», селище, могильник [1, с. 1-6].

«*Велике городище*» майже не збереглося через крейдяні виробки, що майже повністю його знищили. У результаті давніх виробок і розкопок 1987 р. та будівельних робіт практично повністю знищено культурний шар «*Великого городища*», тому визначити його розміри неможливо. У післявоєнні роки укріплення обстежувалися експедицією під керівництвом І. І. Ляпушкіна. Розвідковими роботами були зафіксовані лише окремі житла напівземлянки, а культурний шар в окремих місцях доходив до 1,0 м. завтовшки. Крім роменської ліпної кераміки траплялися й уламки гончарного давньоруського посуду [11].

Укріплене поселення, умовно назване «*Малим городищем*» знаходиться у вкритій старим лісом місцевості,

---

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

що і сприяло його відносно добрій збереженості [11]. Друге городище розташоване на південному сході поселення, на висоті 40 м над рівнем ріки, зорієнтоване з півдня на північ довжиною 100 м, ширина городища 60 м. З північного боку розташований насип висотою 10 м. З південного боку городища знаходиться яма діаметром 20 м і глибиною 7 м [8, с. 17-20]. Південно-східну частину городища займає вал висотою 6-7 м. Деяке пониження насипу вала в центрі пояснюється наявністю тут в давнину в'їзду. Привертає увагу слабка насиченість культурних нашарувань, в яких здебільшого виявлені фрагменти гончарної кераміки давньоруського часу, хоча траплялися й уламки ліпного посуду роменської культури.

Селище знаходилося за 150 м на північ від «Малого городища» та за 350 м на північний захід від «Великого городища». Розміри його невідомі й на сьогоднішній день. Тут виявлена переважно кераміка XI-XII ст., уламки кісток, шматки обпаленої глини.

На північний схід від городищ, безпосередньо за селищем знаходиться курганий могильник. Вся його територія поросла густим старим лісом з чагарником. Це один з найбільших у Східній Європі курганих могильників. За даними О. В. Сухобокова і О. П. Моці, центральна група займає площу 940x250 м [11, с. 84]. Крім неї різними дослідниками було виявлено 10 дрібніших груп, що знаходилися на високому краю плато правого берега Псла. Більшість з них розміщувалися на північний схід від городищ і центральної курганної групи (в напрямі до Зеленого Гаю). Загальна протяжність 10 із 11 груп досягає 2 км вздовж заплави Псла. За даними І. І. Ляпушкіна, в могильнику нарахувалось до 1500 насипів, а за даними М. О. Макаренка – близько 2000.

Повна зйомка була зроблена в 1990 р. Цій роботі дуже допомогла участь в ній членів археологічної секції Сумського палацу піонерів і школярів (керівник О. В. Радько). В результаті цієї роботи вдалось отримати повну характеристику могильника: він має протяжність близько 2200 м паралельно берегу р. Псел, при оптимальній ширині

близько 250 м. Складається з 142 груп (в центральній, 1909 насипів, а її площа 235 тис. м²), в яких нараховується 2427 курганів. Число курганів було значно більше, деякі вчені вважають, що воно доходило до 3 тис.). О. П. Моця називає цей могильник найбільшим із збережених курганных некрополів середньовічного часу в усій Європі [3, с. 21]. Самі насипи в цілому ординарні для давньоруських могильників: висота від 0,4 до 1,5 м, діаметри від 5 до 8 м. Окремі комплекси більш великих розмірів. Глибина підкурганных могильних ям від 0,3 до 0,5 м. Навкруги декількох курганів зафіксовані кільцеві ровики, часто з перемичками.

Першим дослідником комплексу був М. О. Макаренко. Він розкопав 17 насипів і створив план комплексу, що був втрачений під час II Світової війни. Деякі дані про дослідження залишилися лише в праці учасника розкопок Сільвестра Магури та звіті М. О. Макаренка за 1929 р. За працею Магури, кургани на могильнику більш округлі. Діаметр їх переважно від 4 до 7 метрів, а найбільша могила має в діаметрі 19,4 м. Навкруги вони оточені невеликим рівчаком, що часто переривається. З розкопаних 12 могил 10 були заввишки від 0,7 м до 1,4 м, а дві – значно більші, одна – 1,9 м, а друга – 2,2 м. Характерне явище для насипів тих могил – це рудувато брусчаті прошарки, що добре помітні в розрізах насипів могил. Праця Сільвестра Магури повідомляє нам про те, що на правому березі р. Псел на високому плато, на віддаленні майже 1 км на схід від Піщанського могильника є великий кар'єр, де у 1929 р. добували крейду. На місці цього кар'єру було слов'янське городище: від нього збереглася лише невелика частина. У горішніх шарах стіни кар'єру під час спробних розкопів знайдено черепки посуду з орнаментом, типовим для слов'янської кераміки стародавніх часів, що подібний до фрагментів на посуді Роменського городища.

У 1983 р. О. В. Сухобоков і О. П. Моця дослідили 15 насипів. Крім поховань за обрядом інгумації, на рівні давнього горизонту чи в підкурганнях ямі в двох випадках зафіксована відсутність людських кісток. А в одному з курганів простежувалися залишки трупопокладання на місці

поховання. У першому розкопаному кургані (висота 0,85 м, а діаметр 7 м) виявлено подвійне поховання, причому кістяки знаходилися в різних за глибиною підкурганних ямах. У двох курганах були виявлені залишки деревини, що може свідчити про наявність домовини [11, с. 92].

Пізніше, у 1993-1994 рр. О. П. Моця та В. В. Приймак проводили дослідження на периферії Зеленогайського археологічного комплексу, а також на самому комплексі. У ході роботи було виявлено дві нові курганні групи й здійснено розкопки в Краснянській групі, а також на самому комплексі. Ця група курганів розташовується в однойменному урочищі за 250 м на північ від села, у лісі. У 1993 р. найбільший із вцілілих і придатних для дослідження курганів під керівництвом В. В. Приймака було розкопано. Курган пограбований, вціліли погано збережені нижні кінцівки кістяка. Обряд та інвентар поховання дозволяють датувати його кінцем X – серединою XI ст.

У 1997-1998 рр. Сумською археологічною експедицією продовжувались дослідження Зеленогайського комплексу IX-XIII ст. Роботи проводились на курганному могильнику, поряд з раніше дослідженими насипами (1992-1996 рр.), й на новій ділянці, біля розкопаних у 1983 р. та на початку 1990-х рр. експедиціями Інституту археології НАН України насипів. Було вивчено 8 курганів і два окремих вогнища. Три насипи виявились кенотафами, в чотирьох були інгумації, в підкурганних ямах було виявлено камерне поховання, що датується, швидше за все, першою половиною XI ст. [6].

На території Зеленогайського археологічного комплексу зустрічається різна кераміка: від роменської до давньоруської, від ліпної до гончарної. Гончарна кераміка переважає, що свідчить про те, що життя було найінтенсивніше в період Київської Русі X-XII ст. Різноманітність кераміки вказує на велику інтенсивність обміну технологічними та гончарними прийомами на південноруських землях доби раннього середньовіччя. Більшість кераміки достатньо гарно збереглася. Вона доповнила картину середньовіччя на

лісостеповому лівобережжі, та виявила ще більш тісний зв'язок комплексу зі шляхом Булгар-Київ [10, с. 49-50].

Зеленогайський археологічний комплекс один з найбільших курганных некрополів у Східній Європі. Тут у різні часи мешкали представники різних культур: роменської, давньоруської тощо. Але ця археологічна пам'ятка ще потребує подальшого вичення.

---

1. Науковий архів ІА НАН України, фонд ВУАК № 309: Короткий звіт про археологічні дослідження в Сумській окрузі Миколи Макаренка за рік 1929-й., арк.1-8.

2. *Корякін О. О.* На перехресті шляхів Булгар-Київ та Чернігів-Тьмутаракань / О. О. Корякін // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. Збірник наукових праць. – Суми, 2003. – 107 с.

3. *Моця О. П.* Звіт про археологічні дослідження Зеленогайського археологічного комплексу та його периферії і давньоруського міста Вир у 1993-94 рр. / О. П. Моця, В. В. Приймак. – Київ, 1995. – 91 с.

4. *Осадчий Є. М.* Дружинні старожитності Зеленогайського курганного некрополя / Є. М. Осадчий, П. М. Покас, В. В. Приймак // Археологічний літопис Лівобережної України. – № 11. – С. 94-98.

5. *Покас П. М.* До антропології середньовічного басейну річки Псел / П. М. Покас // Археологія. – № 58. – Київ, 1987. – С. 94-98.

6. *Приймак В. В.* Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. / В. В. Приймак. – Суми, 2000. – 58 с.

7. *Приймак В. В.* Нові дослідження Краснянської групи курганів Зеленогайського могильника / В. В. Приймак // Тези доповідей науково-теоретичної конференції викладачів, співробітників, аспірантів та студентів Сумського державного університету з соціально-гуманітарних проблем. – Суми, 1995. – 124 с.

8. *Приймак В. В.* Роменська культура в межах річки Десни і Ворскли / Дискусійні питання, нові матеріали / В. В. Приймак. – Полтава, 1997. – 115 с.

9. *Магура С.* Хроніка археології та мистецтва. Археологічні дослідження на Сумщині року 1929-го / С. Магура. – Київ, 1930. – 86 с.

10. *Султанов П. В.* Кераміка Зеленогайського археологічного комплексу / П. В. Султанов // Матеріали польового історико-археологічного семінару: с. Зелений Гай Сумського району Сумської обл. – Суми, 1993. – 107 с.

11. *Сухобоков О. В.* Давньоруські пам'ятки поблизу хутора Зелений Гай Сумської області / О. В. Сухобоков, О. П. Моця // Археологія. – № 58. – Київ, 1987. – С. 83-94.